

TARP MENINĖS IR MOKSLINĖS VAIZDINĖS REKONSTRUKCIJOS: VILNIAUS AUKŠTUTINĖS PILIES ATVEJIS

Edita POVILAITYTĖ-LELIUGIENĖ

*Vilniaus dailės akademija, Vilnius, Lietuva
El. paštas edita.e@gmail.com*

Santrauka. Straipsnyje atskleidžiama Vilniaus Aukštutinės pilies rekonstrukcinių vaizdų istorija. XIX amžius, prasidėjęs sparčiu gynybinio komplekso nykimu, paskatino ne tik pirmąsias paveldosaugines praktikas, bet ir menines inspiracijas atvaizduose atkurti didingą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvasiją. Menininkai, architektai, menotyrininkai, vėliau archeologai nagrinėdami pilies architektūrinių elementų liekanas bei remdamiesi ikonografija, archeologiniais duomenimis, analogijomis tyrė ir analizavo pirmines statinių formas. Ypač XX a. antrosios pusės piešiniai / brėžiniai, maketai suformavo ir šiandieninį pilies istorinio vaizdo suvokimą. Straipsnyje siekiama išnagrinėti rekonstrukcinių vaizdų kilmę ir atskleisti, kuo grįstas architektūrinių formų vizualinis atkūrimas.

Reikšminiai žodžiai: Vilniaus Aukštutinė pilis, paveldas, vaizdinė rekonstrukcija, vaizdinys, architektūros tyrimai, ikonografija, kartografija.

Įvadas

Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę menančios pilyš XIX a. buvo smarkiai sunykusios, o tiriant ikonografinius šaltinius konstatuojama, kad daugiausiai jų sukurta būtent šiame šimtmetyje. Ankstesni vizualiniai dokumentai, kuriems buvo būdingi saviti sąlyginumai ar meninės interpretacijos, vaizdavo realias laikotarpio architektūros objekto formas. Tačiau nuo XIX a. pradžios imta į senąją architektūrą žvelgti ne tik kaip į esamą architektūrinį miestą, statinių grupės peizažą: kartu su romantizmu tarp menininkų, architektų atsiradęs dėmesingumas, smalsumas istorijai įkvėpė retrospektyvius požiūrius į architektūrą, paskatino pirmuosius rekonstrukcinių vaizdų kūrimo atvejus. Taip pat liudija ir tuo metu gyvavusią architektūros paveldo percepciją.

Retrospektyvus menininko ar architektūros paveldo tyrėjo žvilgsnis sudaro prielaidas vizualiai atkurti sunaikintas, prarastas dėl karų, gaisrų ir kitų stichinių nelaimių nukentėjusias ar dėl praeityje įvykdytų didesnių perstatymų, remontų pakitusias statinių formas. Tiriant tokius atvaizdus, neretai kyla klausimas, kokia yra riba tarp realių arba bent jau loginių, paremtų architektūros istorija, konstrukcija ar analogu, ir vizijoms priskirtų atkuriamų architektūros formų? Vaizdinė rekonstrukcija dažniausiai grindžiama skirtingais aspektais (neretai juos kompleksiskai jungiant): *istorinių šaltinių tyrinėjimais, ikonografija, kartografija, esamų architektūrinių formų užbaigimu, loginiu*

ar konstrukcinių vaizdo atkūrimu, paremtu pastato statybos laikotarpio stilistiniais bruožais, analogų tyrimais. XX a. plėtojantis architektūros, archeologijos tyrimams rekonstrukcijos konstruojamos taip pat remiantis archeologiniais radiniais, statybinių medžiagų fragmentais, kurie leidžia atkurti atskirų architektūros elementų ar visumos vaizdą.

Vizualinės statinių ir jų kompleksų rekonstrukcijos dailės (tapybos, grafikos) kūrinuose, piešiniuose, brėžiniuose, maketuose varijuoja, atsižvelgiant į kūrėjo *menines, analitines ar mokslines* prieigas. Nors vertinant rekonstrukcinių vaizdų versijas atrasti autentiškiausia yra sudėtinga. Tačiau linkstama palankiau vertinti tų autorių vaizdus, kuriuose dominuoja kompleksinis istorinių dokumentų (rašytinių, ikonografinių, kartografinių) įsisavinimas, analitinės architektūros bei konstrukcijų analizės, mokslinės tyrimų prieigos, materialių artefaktų įtraukimas ir interpretavimas.

Tiesa, daugiasluoksnės medžiagos ir skirtingų duomenų apie architektūros objektą vertinimas dažniausiai būna netolygus. Neretai tyrėjas ar rekonstrukcijos autorius palankiau vertina vieną ar kitą aspektą (pvz., daugiau analizuoja ikonografinius šaltinius, neatsižvelgdamas ar neatkreipdamas dėmesio į archeologinę tyrimų medžiagą, ir atvirkščiai). Todėl, remiantis Vilniaus Aukštutinės pilies atveju, šiame tyrime stengiamasi atskleisti dėsningumus, būdingus architektūros paveldo objektų (daugiausiai apgriautų, sunykusių pilių) vaizdinės rekonstrukcijos procesui

Lietuvoje. Tyrime neanalizuojami restauraciniai, konservaciniai projektai, rengti grynai paveldotvarkiniams darbams, kuriuose dažniausiai, atkuriant senąsias formas, derinamos tam laikotarpiui neautentiškos technologijos ir medžiagos, konstrukciniai sprendimai, techniniai reikalavimai ir pan.

Vilniaus Aukštutinės pilies pirmąsias išvaizdos rekonstrukcijų ištakas siekia XIX a., o su paveldo saugos ir architektūrinių tyrimų atsiradimu jau amžiaus gale jos grindžiamos neinvazinių apžiūrų metu nustatytais duomenimis, gretinant su analitinėmis bei mokslinėmis priemonėmis. Nuo XX a. ketvirtą dešimtmečio tyrėjai kėlė vis išsamesnes ir nuoseklesnes pilies buvusio vaizdo atkūrimo hipotezes ir versijas. Rekonstrukciniai vaizdai atliekant architektūros tyrimus tyrėjams yra priemonė apibendrinti gausią istoriografiją, ikonografinę, faktografinę, teorinę medžiagą ir ją vizualiai pateikti. Šios pilies architektūrinė, kultūrinė ir kt. vertės yra neatsiejamos nuo Lietuvos istorijos ištakų, tačiau vis dar stokojama kompleksinio, mokslinio jos pažinimo ir ankstesnių tyrimų analizės. *Šio tyrimo tikslas* – išnagrinėti, kaip kito Vilniaus Aukštutinės pilies architektūros formų, elementų vaizdinė rekonstrukcija, atskleisti kūrėjų prielaidas. Remiantis gausia vizualine medžiaga, archyviniais dokumentais tiksliai pasiekti keliami *uždaviniai*: apžvelgti, kaip konstruojamos vaizdinės rekonstrukcijos, atskleisti raidą ir kokius procesus darė įtaką jų kaitai, išanalizuoti, kaip buvo interpretuojamos Aukštutinės pilies liekanos istorinių, architektūros teorinių ir artefaktų kontekste. Pagrindiniai *tyrimo metodai*: ikonografinės ir kartografinės medžiagos lyginamoji analizė, istorinė refleksija, architektūrinių, archeologinių tyrimų duomenų interpretacija.

Vizija arba meninė rekonstrukcija

Ankstyviausias architektūros objektų rekonstrukcinių vaizdų kūrimas sietinas su Renesanso kultūra. Gimęs troškimas pažinti antikos paveldą bei tirti konstrukcinius, proporcingus, stilistinius aspektus paskatino tiek menininkus, tiek architektus, tiek teoretikus gilintis į išlikusias senąsias šventyklas, vilas, miesto struktūras ir rengti šių paminklų rekonstrukcinius piešinius, brėžinius, kartografinius planus, aprašus (pvz.: Baldassare Peruzzi, Sebastiano Serlio, Antonio Labacco, Pirro Ligorio, Andrea Palladio ir t. t.). XVIII a. Apšvietos epochoje imta vis labiau domėtis istorija, pradėti didieji archeologiniai Pompėjos ir Herkulanumo tyrimai paskatino intensyvių architektūros paveldo rekonstrukcinių atvaizdų kūrimą kaip istorinių statinių vizualinio pažinimo studijas. Griuvėsiai dokumentuoti ir kartu rekonstruoti brėžiniuose, piešiniuose (Nerdinger *et al.* 2010: 369–390). Rusijos imperijoje (į kurios sudėtį nuo XVIII a. pabaigos buvo įtraukta ir Lietuva) architektūros paveldo

rekonstrukcijų bandymai kaip dalis architektūros tyrimų metodų, kuriuos pradėjo taikyti Vakarų Europoje stažavęsi architektai, dailininkai, atsirado dar XIX a. pradžioje (Pamyatniki arkhitekury v dorevoljutsionnoy Rossii... 2002).

Lietuvos teritorijoje pirmieji architektūros rekonstrukciniai vaizdai gimsta XIX a. viduryje. Tarp intelektualų suaktyvėjęs domėjimasis praeitimi paskatino istorikus (Mykolas Balinskis, Juzefas Kraševskis, Teodoras Narbutas, Motiejus Valančius) atsigręžti ir į architektūros paveldą, analizuoti pilių funkcijas valstybės politikos formavimosi ir jos raidos kontekste. Būta romantiškų architektūros pastatų aprašymų: Vladislavo Syrokoslės, Eustachijaus ir Konstantino Tiškevičių, Teodoro Triplino (Jankevičienė 2004: 32). Vaizdinės rekonstrukcijos šiuo periodu yra daugiau meninės istorinio vaizdo interpretacijos, dažnai įvardijamos kaip vizijos, imaginaciniai miestovaizdžiai (Statulevičiūtė-Kaučikienė 2008: 21–23). Marcelino Januševičiaus kompiaciniai Žemutinės ir Aukštutinės pilies piešiniai (Drėma 1991: il. 115–117), sukurti remiantis ikonografiniais šaltiniais (iš dalies Pranciškaus Smuglevičiaus, Pietro de Rossio piešiniais ir jų kartotėmis), atspindi dailininko fantaziją ir meninį subjektyvumą. Aukštutinės pilies rūmus jis vaizdavo itin monumentalių, stambių formų su kremliaus. Vėliau šį vaizdinį kartojo Ivanas Trutnevas ir kiti Vilniaus piešimo mokyklos auklėtiniai¹ (1 pav.). Nors ir persunktas romantizmo bei nepagrįstumo, ignoruojantis tiek pilies planinę struktūrą, tiek antžemines liekanas², šis Aukštutinės pilies retrospekcinis vaizdinys vėliau dirbusių tyrėjų (pvz.: Mariano Morelowskio, Sigito Benjamino Lasavicko) nebuvo atmestas ir analizuotas daugiau kaip ikonografinis šaltinis.

Nors meninių rekonstrukcijų amžiaus gale dar pasitaiko, tačiau dėl gilėjančios architektūrinio paveldo percepcijos jos įgauna kitas vertes. Vaizdinės retrospekcijos grindžiamos įdėmesnių istorinių, ikonografinių, kartografinių šaltinių bei esamų architektūros liekanų apžiūromis, analitinėmis analizėmis. Aukštutinės pilies atveju besikeičiantį požiūrį į vaizdinį statinių atkūrimą atspindi istoriko, archyvaro Jano Sprogio tyrimas. Atlikęs Aukštutinės pilies mūrų apžiūras bei išstudijavęs archyvinius dokumentus, jis pateikė savo Aukštutinės pilies vaizdą. 1883 m. publikuotame straipsnyje analitiškai formavo hipotezę, kad pilies kiemą juosios gynybinės sienos, ėjusios kalno aikštelės pakraščiu, į viršų plonėjo ir krypo į aikštelės pusę. Tokia

¹ P.v., Boleslovo Buikos piešinys „Gedimino pilis Vilniuje“ (Vilnius Topophilia 2014).

² Ignoruojamas pietinio bokšto buvimas, fiksuotas ankstesniuose ikonografiniuose dokumentuose (P. Smuglevičiaus vedutos).

1 pav. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių pilies ir rūmų griuvėsiai Vilniuje, autorius Ivanas Trutnevas, 1864 m. 35×53. Lietuvos dailės muziejus, LDM G 805/14

Fig. 1. The Ruins of the Lithuanian Grand Dukes castle and palace, author Ivanas Trutnevas, 1864. 35×53. The Lithuanian Art Museum, LAM G 805/14

konstrukcija, anot autoriaus, turėjo apsaugoti statinį nuo sugriuvimo dėl silpno kalno šlaitų grunto (Sprogis 1883: 340). Didžiausią išpūdį istorikui padarė buvusių rūmų antžeminės antrojo aukšto liekanos³. Jis bandė retrospektyviai atkurti visuminį rūmų vaizdą, tūrius, patalpų funkcijas. Analizuodamas geriausiai išlikusias rūmų (rytinę nuo Vilnios upės pusės ir šiaurinę nuo Nerios upės) vidaus patalpų sienas bei matomus architektūros elementus (skliautų žymes, langų profilius, nerviūras) teigė, kad reprezentacinis kunigaikščio aukštas buvo padalintas į penkias patalpas, kurios pasižymėjo prabanga. Sprogis iškėlė versiją, kad pirmasis aukštas greičiausiai buvo naudojamas ūkinėms reikmėms. O virš reprezentacinių patalpų buvo įrengta „gynybinė aikštelė“ (plačiau žr.: Vitkauskienė 2010: 66; Sprogis 1883).

Romantiškiausias menine prasme vizijas, remdamasis tiek ikonografija, tiek savo išmone, bendru viduramžių architektūros formų suvokimu bei studijuodamas esamas senosios architektūros liekanas, kūrė Juozapas Kamarauskas. Menotyrininkė Rūta Statulevičiūtė-Kaučikienė tokį XIX–XX a. pirmosios pusės retrospektyvizmą siejo su istorijos nostalgiskumu ir romantizmo aspektais (Statulevičiūtė-Kaučikienė 2008: 21). Tačiau vertinant nemenką dailininko palikimą, galima pastebėti, kad jo sukurtose Aukštutinės pilies vaizdinėse rekonstrukcijose

³ Rūmų pirmasis aukštas buvo užverstas griuvenomis. Atkastas buvo tik 1933–1938 m. (žr. Povilaitytė-Leliugienė 2016: 142–161).

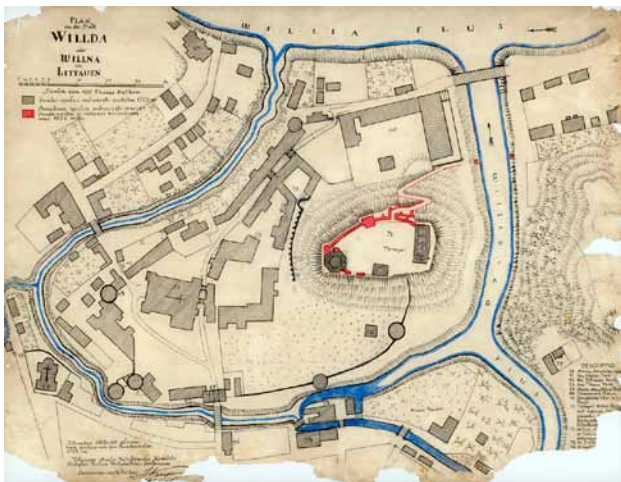
2 pav. Vilniaus Aukštutinės pilies rekonstrukcinis vaizdas, autorius Juozapas Kamarauskas. Iš paveikslo: Vilniaus Katedros aikštė 1894. 34,5×515. Lietuvos dailės muziejus, LDM T-7742

Fig. 2. The reconstructive view of Vilnius Upper Castle, author Juozapas Kamarauskas. From the picture: The Cathedral square of Vilnius, 1894. 34.5×515. Lithuanian Art Museum, LAM T-7742

būta loginių, konstruktyvių architektūrinių formų ieškojimų (Juozapas Kamarauskas: dailininko... 2016). Tai lėmė nuolatinis domėjimasis paveldo objektais. Jis savo piešiniuose analizavo XX a. ketvirtajame dešimtmetyje pradėtų vykdyti Aukštutinės pilies tyrimų duomenis (Juozapo Kamarausko dienoraštis n. d.). Nors pats būdamas inžinierius oficialiai nedalyvavo šiame procese, tačiau parengė architektūros tyrimams svarbių piešinių-brėžinių (žr. Povilaitytė 2010: 88–101; Povilaitytė-Leliugienė 2016: 25–26). Pilies bokštų rekonstrukcijos atspindi kompleksinį architektūros istorijos šaltinių, ikonografinės ir faktografinės medžiagos suvokimą⁴. Rūmai, menkiausiai dokumentuoti ankstesniuose atvaizduose, kūrėjo buvo interpretuojami skirtingai, ieškant pastato architektūrinės formos, fasadų kompozicijos, stogo konfiguracijos. Vėlesniuose darbuose greta esamos situacijos fiksavimo didžiausią dėmesį skyrė atkasamų rūmų angų apvadų bei detalių rekonstrukcijoms⁵. J. Kamarausko nuomone, kurią atspindi daugelis jo sukurtų Aukštutinės pilies rekonstrukcinių piešinių, gynybinė siena jungė visus kalno pakraščiuose buvusius statinius (2 pav.). Inžinieriaus kūrybinis indėlis itin svarbus pilies vaizdinės rekonstrukcijos diskursui. Jį labai vertino ir to meto inteligentija (Basanavičius 1925).

⁴ *Gedimino pilies bokštas*, LDM, T-7976, 1937 m.; *Vilnius. Gedimino pilies eskizas*, LDM, T-12043, 1938 m.; LDM, T-12044, 1938 m.; *Gedimino pilies bokštas*, LDM, T-7976, 1937 m.; *Vilnius. Gedimino pilies eskizas*, LDM, T-12043, 1938 m.; LDM, T-12044, 1938 m.; *Gedimino pilies bokštas*, LDM, T-8246, [nėra datos].

⁵ *Gedimino pilies griuvėsiai*. *Vilnius*, LDM, T-12051, 1894 m.; *Vilniaus Aukštutinės pilies fragmentas*, LDM, T-12406, 1937 m.; *Vilniaus pilies griuvėsiai*, LDM, T-7752, 1937 m.; *Pilies siena*, LDM, T-10573, 1938; ir kt.

3 pav. Vilniaus miesto planas (pagal Johano Georgo Maksimilijono fon Fiurstenhofo kolekcijoje esantį Vilniaus miesto planą), autorius Juozapas Kamarauskas, 1941 m. 56,3×73,7. Lietuvos dailės muziejus, LDM G-24527

Fig. 3. The plan of Vilnius city (base on the plan of Vilnius which is in the collection of Johann Georg Maximilian von Fürstenhoff), author Juozapas Kamarauskas, 1941. 56.3×73.7. Lithuanian Art Museum, LAM G-24527

Nostalgiskas vizijas palaipsniui keitė vis gilėjantys ir įsitvirtinantys architektūros istorijos, paveldo moksliniai (architektūriniai, archeologiniai) tyrimai. Vaizdinės rekonstrukcijos kuriamos analitiškai analizuojant ir interpretuojant įvairius šaltinius bei faktus (3 pav.).

Tarp vizijos ir analitinės rekonstrukcijos

Iki tol aptarti vaizdinių rekonstrukcijų atvejai buvo paremti daugiau kitais vizualiniais šaltiniais ar individualizuota fantazija (išskyrus kai kuriuos J. Kamarausko darbus). Tai XX a. ketvirtajame dešimtmetyje lenkų tyrėjų Vilniaus krašte vykdomi tyrimai atvėrė prielaidas atsirasti kompleksinius duomenis jungiančioms analitinėms rekonstrukcijoms. Zigmuntas Mieczysławas Czaykowski⁶, 1938 m. pradėjęs dirbti Vilniuje Statybos ir architektūros reikalų skyriuje moksliniu sekretoriumi, intensyviai ėmė domėtis senaisiais, daugiausiai iki 1400 m., miesto mūrais. Gilinosi į po žeme glūdinčio ir laiko tėkmėje užmiršto senojo Vilniaus urbanistinę struktūrą, tyrė atkasamus architektūros likučius, požemiuose randamas senųjų pastatų konstrukcijų liekanas (Vitkauskienė 2008: 14). Nors Z. M. Czaykowski tyrė ir nagrinėjo ikonografinius šaltinius, neretai naudodamas jų medžiagą kaip pagrindą retrospektyviam vaizdui sumodeliuoti, tačiau greita jis gilinosi ir nagrinėjo senosius rašytinius dokumentus. XIV–XV a. sandūroje buvusią

⁶ Z. M. Czaykowskio asmenybę ir jo mokslinį palikimą iš užmaršties į mokslinę apyvartą įvedė Birutė Rūta Vitkauskienė (Vitkauskienė 2008).

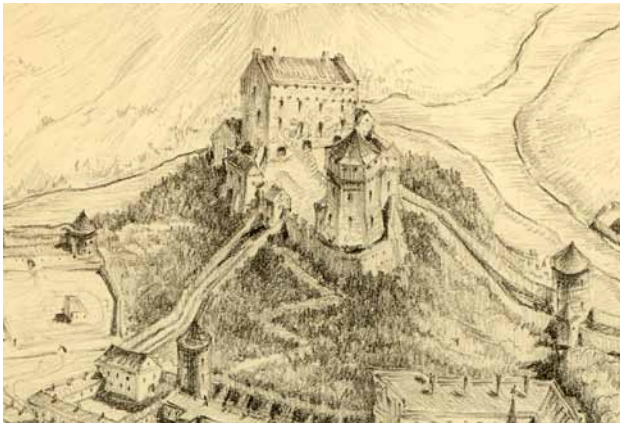
4 pav. Vilnius Vytauto laikais [Aukštutinės pilies rekonstrukcija, fragmentas] 1385–1400 m., autorius Zigmuntas Mieczysławas Czaykowski, 1940 m. Lietuvos dailės muziejus, LDM G-554

Fig. 4. Vilnius in the Vytautas period [the fragment of Vilnius Upper Castle's reconstruction] 1385–1400 m., author Zigmuntas Mieczysław Czaykowski, 1940. Lithuanian Art Museum, LAM G-554

Aukštutinės pilies rekonstrukciją grindė po detalaus prancūzų keliautojo ir diplomato Ghilleberto de Lannoy, kuris Vilniuje lankėsi apie 1414 m., teksto prancūzų kalba tyrimo, kurį detalai išnagrinėjo menotyrininkė Birutė Rūta Vitkauskienė (žr. Vitkauskienė 2008: 14–16). Taigi 1940 m. sukurtame piešinyje „Vilnius Vytauto laikais. 1385–1400“ (4 pav.) vaizdavo medinį pietvakarinį pilies bokštą, rūmus ir nedidelį gynybinį statinį šiaurinėje aikštelės dalyje, o šiaurini ir pietiniu kalno šlaitais leidosi sudvigubinti gynybiniai mūrai, jungę su Žemutine piliimi.

Architekto nuomone, mūrinė Aukštutinė pilis buvo pastatyta tarp 1450–1540 m. Archyvuose randame du pieštuku pieštus praktiškai identiškus Vilniaus pilių rekonstrukcijos atvaizdus (1940 m.), kuriuose Z. M. Czaykowski atkuria 1530 m. vaizdą⁷ (5 pav.). Jo nuomone, Aukštutinę pilį sudarė gynybinis aptvaras, sujungtas su kalno šlaitais besileidžiančiomis sienomis, pietvakarinis, pietinis bokštai, nuo Nerios upės pusės du statiniai ir rūmai. Įdomus architekto svarstymas, kad Žemutinę ir Aukštutinę pilis jungusi dviguba siena įėjo į 1940 m. Holobovičių atkastą kvadratinio plano šiaurinį bokštą. Rekonstrukcija rodo, kad vartai į pilį buvę šiauriniame bokšte. Pietvakarinio bokšto rekonstrukcija paremta 1930, 1937–1938 m. tyrimų, restauracijos ir atstatymo duomenimis. Keturių aukštų bokštas su išorine sraigtine laiptine viršuje rekonstruojamas su mašikulomis, kreneliažu ir vainikuojamas aštuoniasienės piramidės stogu. Piešinyje matyti nuo Nerios upės pusės du statiniai su šlaitiniais stogais, kurie nedetalizuojami. Detali monumentalų formų trijų aukštų rūmų rekonstrukcija. Antrajame

⁷ LDM, G 3422; KPCA, f. 6, ap. 1, s.v. 971.

5 pav. Vilniaus pils 1530 m. (VRBS Antiqua. Vilnius. A. D. MDXXX) [Aukštutinės pilies rekonstrukcija, fragmentas], autorius Zygmuntas Mieczysławas Czaykowski, 1940 m. Lietuvos dailės muziejus, LDM G-3422

Fig. 5. Vilnius castles in 1530 (VRBS Antiqua. Vilnius. A. D. MDXXX) [the fragment of Vilnius Upper Castle's reconstruction] 1385–1400 m., author Zygmunt Mieczysław Czaykowski, 1940. Lithuanian Art Museum, LAM G-3422

ir trečiajame aukštuose komponuojama po keturis langus į pilies kiemą. Ties antruoju aukštu vaizduojama galerija, kurią jis siūlė atkurti ir rūmų projektiniuose brėžiniuose. Frontonai vaizduojami paprastų formų, stogas dvišlaitis. Minėti du pilies rekonstrukcijų variantai rodo architekto domėjimąsi architektūros raidos istorija.

Vaizdinės rekonstrukcijos raidos analizei svarbus aspektas (dar su J. Kamarasko kūriniais) atsiradęs ne tik architektūros retrospektavimas, bet ir vietovės, reljefo visuminis analizavimas. Z. M. Czaykowskiui įdomu buvo išsiaiškinti ledyno suformuoto Vilniaus reljefo kaitą. Jo eskizų aplanke⁸ randame keturių fazių (nuo V a. iki XI a. laikotarpiu) raidos rekonstrukcinę viziją. Čia analizuojama, kaip formavosi erozinio Sapieginės kalvų (Trijų kryžių, Bekešo, Altanos) pakraščio ir buvusio atragio (Pilies kalno) reljefo struktūra⁹. Versiją apie kalvas (Trijų kryžių ir Pilies) jungusią balnakalnę po Antrojo pasaulinio karo kėlė tiek geologai, tiek archeologai (Vodzinskas 1960; Vaitkevičius 2010; Satkūnas *et al.* 2012). Pilies kalnas, 1938 m. pradėjus rimtus archeologinius tyrimus, buvo tiriamas ir geologiniais aspektais, o atrasti faktai leido formuluoti hipotezes apie geomorfologinę Vilniaus teritorijos reljefo kaitą.

Tarpukariu Vilniuje tirta nemažai statinių. O archeologiniai kasinėjimai Pilies, Bekešo kalvose, Katedros aikštėje, architektūros bei intensyvūs kartografinių, Vilniaus miesto planų tyrimai atvėrė naujas prieigas tyrėjams.

⁸ Saugomas Kultūros paveldo centro paveldosaugos bibliotekos archyve.

⁹ Z. M. Czaykowskio eskizai, KPCA, f. 6, ap. 1, b. 4353.

Apie Vilniaus miestą daug žinių pateikė W. G. Studnickio 1939–1940 m. žiemą Berlyno valstybinės bibliotekos žemėlapių skyriuje surastas generolo majoro Johano Georgo Maksimilijono fon Fiurstenhofo (Johann Georg Maximilian von Fürstenhoff, 1686–1753 m.) kolekcijoje buvęs Vilniaus miesto planas (apie 1740 m.)¹⁰. Šį planą (greta kitų 1648, 1794, 1798, 1808 m. Vilniaus miesto planų) įvairiais aspektais analizavo M. Morelowski, Vilniaus miesto rekonstrukcijos tyrimų ribas nubrėžęs iki karo su Maskva pradžios, kai buvo okupuotas Vilnius (Morelowski 1941). Plane menotyrininkas žymėjo XX a. ketvirtajame dešimtmetyje atrastų architektūros objektų vietas (Morelowski 1940: 2–9). Susistemindamas tarpukario tyrimų medžiagą parengė rekonstrukcinį „Vilniaus miesto planą iki 1655 m.“ ir ją lydėjusią studiją „Vilnius prieš 1655 metus. Rekonstrukcinio plano 318 numerių paaiškinimas“, kurią miesto architekto Vytauto Landsbergio-Žemkalnio iniciatyva užsakė Vilniaus miesto savivaldybės Statybos skyrius (Morelowski 1942–1943). Berlyne rasto plano detalumas tapo pagrindu rekonstrukciniam planui sudaryti¹¹. Užsakovo klausimą ir vėlesnes senojo Vilniaus rekonstrukcinio plano atsiradimo peripetijas iš dalies atskleidžia V. Landsbergio-Žemkalnio archyvo dokumentai, kuriuos išnagrinėjo Karolis Kučiauskas (Kučiauskas 2015).

Papildydama K. Kučiausko žinias, M. Morelowski Aukštutinės pilies rekonstrukcijai aptarti naudodamasis Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomą Irenos Kołoszyńskos braižytą planą „Rekonstrukcinis Vilniaus miesto gotikos, renesanso ir baroko pradžios laikotarpio iki 1655 m. planas, paruoštas Vilniaus Dailės muziejaus 1940–1941 m.“¹² bei Vroclavo Ossolineum bibliotekoje saugomus menotyrininko rankraščius, rengtus šiam planui. K. Kučiausko teigimu, buvo trys plano variantai, tačiau šiuo atveju juose Aukštutinės pilies situacija (suplanavimas) iš esmės nesikeičia, keičiasi tik pačių planų dydžiai, apipavidalinimai ir braižymus atlikę autoriai. Greta plano ir plano numerių paaiškinamojo teksto M. Morelowski kartu su I. Kołoszyńska parengė 43 vnt. pilių, miesto vartų, bažnyčių ir kitų pastatų fasadų rekonstrukcinius brėžinius (Morelowski 1940–1942: 3–4). Tačiau, kur yra ši medžiaga – nėra žinoma. Tik keli

¹⁰ Šio plano autorystė nėra žinoma. Plano atribuciją kvestionavo dar W. G. Studnickis, M. Morelowski (Morelowski 1941).

¹¹ Irenos Kołoszyńskos teigimu, plano izogipsių planas paimtas iš prieš 1914 m. sudaryto Vilniaus miesto plano su izogipsėmis, kurį vadovaujant M. Morelowskiui masteliu 1:750 perpiešė Stepono Batoro universiteto geografė Wanda Rawieńska. I. Kołoszyńska naudodamasi menotyrininko parengtais rekonstrukcinio plano juodraščiais (buvusiais 1:1 dydžio) perpiešė juos švaraštyje (Papiery Mariana Morelowskiego z lat 1894–1963, T. 124).

¹² Lietuvos nacionalinis muziejus, R-3027.

6 pav. Rekonstrukcinis Vilniaus Aukštutinės ir Žemutinės pilies modelis masteliu (1:500), modelio autorius E. (?) Novickis (pagal M. Morelowskio Vilniaus rekonstrukcinį planą), fotografas nežinomas. Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 81, ap. 1, b. 4, p. 28

Fig. 6. The reconstructive model of Vilnius Upper and Lower castles (1:500), author of the model E. (?) Novickis (made by Vilnius reconstruction plan of M. Morelowski), photographer unknown. Lithuanian Archives of Literature and Art, f. 81, ap. 1, b. 4, p. 28

eskiziniai, neužbaigti piešiniai saugomi M. Morelowskio fonde Vroclave (Papiery Mariana Morelowskiego z lat 1894–1963, T. 127). Nors brėžinių sąrašė Aukštutinė pilis neminima, bet tarp menotyrininko dokumentų yra nemažai jo paties pieštų šio objekto rekonstrukcijų. Pagal rekonstrukcinį planą skulptorius E. (?) Novickis parengė „Rekonstrukcinį Vilniaus Aukštutinės ir Žemutinės pilies modelį masteliu (1:500)“ (6 pav.).

Remiantis vadinamuoju Fiurstenhofo planu Žemutinę ir Aukštutinę pilis jungė gynybinė siena, einanti pietiniu Pilies kalno šlaitu. Menotyrininkas teigė, kad XVI a. vid. ar XVII a. pradžioje Neries ir Vilnius upių santakoje anksčiau buvusį mažesnę pastatą perstačius į renesansinių formų (šiandien vadinamą Senąjį) arsenalą, Žemutinė pilis buvo sujungta su Aukštutine „sienomis ir pylimais“. Rekonstrukciniame plane bei makete matyti, kad gynybinė siena kyla nuo apvalaus bokšto šalia kalno šlaito, buvusio už arsenalo, ir atsiremia į gynybinį aptvarą ties Aukštutinės pilies rūmais. Aukštutinės pilies gynybinio aptvaro tyrimai bei rasti mūrai nuo Neries upės pusės M. Morelowskiui leido sukonstruoti naują versiją apie patekimą į Aukštutinę pilį. Jo teigimu, įvažiavimas buvęs sustiprintas tarpavarčių, jis tikriausiai atsirado XVI a., pristatant jį prie senesnių pilies gynybinių sienų (Morelowski 1959: 11). Šią versiją galime pagrįsti, nes tarp eskizų randame kelis rekonstrukcinius įvažiuojamųjų vartų modeliavimo variantus. M. Morelowskis buvo įsitikinęs, kad patekimas į pilį turėjęs būti strategiškai apsaugotas, todėl buvęs ne tiesiai į pilies kiemą, bet siauru perėjimu ėjo aplink rūmus iš išorės ir per einant dar vieną tarpuvertę buvo patenkama į pilies kiemą. Pilies funkcionavimas pagrįstas įėjimo atsisakymu, o tai būtina sąlyga sukurti saugią nuo išorės įtakų erdvę (Anderson 1984: 12). Todėl vartai buvo nukreipti vakarų-rytų, o ne

šiaurės pietų kryptimi. Makete vartų pastatas-bokštas modeliuojamas dviejų aukštų su keturšlaičiu stogu. Prieš vartus nuo Aukštutinės pilies gynybinio aptvaro žemyn šlaitu buvo sumūryta siena, kuri, anot M. Morelowskio, „...[šiaurino] priėjimą prie vartų“. Už pirmųjų vartų siauru koridoriumi už rūmų pietryčių kampo, menotyrininko manymu, buvo antri vartai. Šį gynybinį mazgą, remiantis 1808 m. planu, saugojo du gynybiniai bokšteliai, išmūryti rūmų sienos kampuose nuo Sereikiškių pusės. Jų pėdsakų buvo ieškota 1936 m. atkasus šią sieną, tačiau, neradus jokių užuominų, menotyrininkas padarė tokią išvadą: „pietvakarių kampe bokštelis, matyt, buvo pradėtas statyti ne nuo pamatų, o aukščiau <...>. Kitą kertinį bokštelį kartu su laiptais rado Statybos valdyba, tyrinėdama 1939 m. pabaigoje kiek toliau į vakarus, negu tai parodyta 1808 m. plane“ (Morelowski 1959: 11). M. Morelowskis kelia hipotezę, kad buvęs dar vienas stačiakampio plano statinys nuo Sereikiškių pusės priešais rūmus. Į pilį buvo patenkama priešais pietinį bokštą.

M. Morelowskis neaprašo rūmų rekonstrukcinio vaizdo. Jam svarbiausia – architektūrinių duomenų ir statybos laikotarpių aptarimas. Tačiau makete rūmai vaizduojami trijų aukštų, su aukštu dvišlaičiu stogu, gotikiniais frontonais. Pietinis bokštas, statytas XVI a., buvo kvadratinio plano virš pirmojo aukšto pereinantis į aštuoniakampį, su piramidiniu stogu. Pietvakarinis vaizduojamas aštuoniasienis, trijų (?) aukštų, su piramidiniu stogu.

Tačiau M. Morelowskio grafiniame palikime atsisikleidžia ne gotikinės, kaip makete, bet renesansinės Aukštutinės pilies vizija. Menotyrininkas daug dėmesio skyrė renesansinio atiko tyrimams (Žemutinės pilies Valdovų rūmų, Senojo arsenalo bei kitų Vilniaus miesto renesansinių statinių tyrimams). Tirdamas ikonografinę medžiagą (pvz., M. Januševičiaus piešinius) jis keliuose eskizuose Aukštutinės pilies rūmus vaizduoja su atiku (Papiery Moriana Morelowskiego z lat 1894–1963, T. 125; Kitkauskas 2007).

M. Morelowskis parengdamas senojo Vilniaus rekonstrukcinį planą užprogramavo Aukštutinės pilies ginamųjų sienų kontūrą, kurio teisingumo ar klaidingumo savo tyrimuose praktiškai nekvestionavo po Antrojo pasaulinio karo dirbę tyrėjai. Atmesdami menotyrininko įvažiuojamųjų vartų versiją pritarė gynybinio aptvaro, juosiančio rūmus nuo Vilnios upės pusės, hipotezei.

S. B. Lasavicko įtaka formuojant Aukštutinės pilies rekonstrukcinį vaizdą

Tyrėjai, atlikę tarpukario tyrimus ir užsiėmę intelektualine veikla, suformavo bendrą Vilniaus Aukštutinės pilies planą ir architektūrinę gynybinio komplekso struktūrą. Spėtina,

kad dalis rekonstrukcinių vaizdų buvo žinomi ir po Antrojo pasaulinio karo dirbusiems architektams, istorikams. Eduardas Budreika, 1948–1950 m. vadovavęs tvarkant po karo sužalotą pietvakarinį bokštą, vertino ankstesnių tyrimų ir darbų kokybę. Jis konstatavo, kad lenkų inžinieriai ir architektai, atkūrę trečiąjį bokšto aukštą ir virš jo įrengę apžvalgos aikštelę, ne restauravo, bet atstatė bokšto dalį (Budreika 1958: 7). Tiesa, E. Budreika nesiėmė platesnių svarstymų apie buvusio bokšto vidaus įrangos ar pilies architektūros formų rekonstrukcijas.

Šeštojo dešimtmečio pradžioje Vladas Drėma, remdamasis ikonografinė medžiaga bei XVII a. vidurio pastatų analogais, parengė XVII a. vidurio Vilniaus pilių maketą (1950). Autorius greičiausiai rėmėsi ankstesniu rekonstrukciniu Vilniaus pilių maketu. Atkūrė trijų aukštų rūmus su vienu bokšteliu pietvakariniame kampe ir laiptuotais frontonais, didingus pietvakarinį bei pietinį bokštus su aukštais stogais. Nuo Neries pusės pagal tarpukariu atkastus mūrus rekonstravo keturkampio plano dviejų (trijų) aukštų šiaurinį bokštą, kuris savo matmenimis, anot menotyrininko, buvęs žymiai mažesnis, bei dviejų aukštų statinį arčiau rūmų. V. Drėma žymiai vėliau, permąstydamas savo sukurtą rekonstrukciją ir ją įvertindamas vėlesnių tyrimų duomenų kontekste, savo knygoje „Dingęs Vilnius“ teigė, kad Aukštutinės pilies užstatymas makete yra „taisytinąs“ (Drėma 1991:110).

Viena ryškiausių asmenybių, tyrinėjusių Vilniaus Aukštutinės pilies mūrus, suformulavusi XX a. antroje pusėje labiausiai taikomą šio objekto rekonstrukcinio vaizdo sprendinį, buvo architektas Sigitas Benjaminas Lasavickas. Jis remdamasis ikonografija (daugiausiai P. Smuglevičiaus bei kitais XIX a. piešiniais, planais, XIX a. pb.–XX a. pr. nuotraukomis), sienų, mūrų, pamatų tyrimais stengėsi suvokti ne tik komplekso struktūrą, pastatų architektūrą, bet taip pat gilinosi į vidaus erdves, interjerus. Ypač didelį dėmesį skyrė rūmams. Pilies rekonstrukcinėje koncepcijoje architektas numanė buvus vartų bokštą. Ankstesni autoriai patekimą į pilį vaizdavo dažniausiai per šiaurinį bokštą. S. B. Lasavickas pietvakarinio, pietinio, šiaurinio bokštų ar gynybinių sienų, rūmų architektūrinę vaizdo rekonstrukciją išgrynino pirmajame savo sukurtame Vilniaus pilių XIV a. makete, kuris greta Vlodo Drėmos Vilniaus pilių XVI–XVII a. pradžios maketo buvo eksponuojamas 1960 m. vasarą atidarytoje muziejinėje ekspozicijoje pietvakariniame bokšte (7 pav.).

Vertinant statinio išlikimą bei tarpukariu atkastų sienų ištyrimo aspektus, stokojo labai daug informacijos mokliškai pagrįstam rekonstrukciniam vaizdai atkurti. Todėl remdamasis savomis išvalgomis, apskaičiavimais, mūruose buvusiais vieno ar kito architektūrinio elemento požymiais

7 pav. Vilniaus Aukštutinės pilies maketas, 1958–1960, autorius Sigitas Benjaminas Lasavickas, fotografas Mečislovas Sakalauskas. Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 650, ap. 1, b. 575

Fig. 7. The model of Vilnius Upper Castle. 1958–1960, author Sigitas Benjaminas Lasavickas, photographer Mečislovas Sakalauskas. Lithuanian Archives of Literature and Art, f. 650, ap. 1, b. 575

S. B. Lasavickas teatkūrė spėtiną rūmų tūrį, fasadų kompozicijas, stogo formą ir proporcijas, interjerus. Eskiziniuose dokumentuose randami įvairuojantys vizualiniai sprendiniai ypač šeštojo dešimtmečio darbuose, tačiau jau tada jis suformulavo pagrindinius gotikinių rūmų bruožus. Juos apibendrino 1977 m. Vilniaus Aukštutinės pilies rūmų vaizdinės rekonstrukcijos brėžiniuose. Apskaičiavęs tarpukariu iš rūmų vidaus ir išorės iškastų griuvenų kiekius jis teigė, kad rūmai buvę trijų aukštų, dengti aukštu stogu, fasade į pilies kiemą antro ir trečio aukšto langai komponuoti ritmiškai. Šis teiginys buvo grįstas įdėmia ikonografinių šaltinių studija (P. Smuglevičiaus, I. (?) Skibinskio piešiniu ir kt.). Remdamasis išlikusiais buvusių arkinių langų angokraščiais atkūrė fasadą nuo Neries upės pusės su laiptuotu frontonu. Visus tris aukštus architektas perdengė skliautais: pirmąjį, remdamasis mūruose likusiais skliautų žymėmis, cilindriniais, antrąjį žvaigždiniais, o trečiąjį, grįsdamas tik sava fantazija, kryžminiais (žr. Architektas Sigitas Lasavickas 2014: 97–143). Vėlesni tyrėjai laikė, kad architekto rekonstruotas rūmų antrojo aukšto interjeras yra gana gerai pagrįstas (Rackevičius 2000).

Nors parengtus du maketus (antrasis buvo sukurtas keičiant pilies ekspoziciją XX a. dešimtajame dešimtmetyje) galėtume laikyti, kaip conceptualiai išgrynintas Aukštutinės pilies vaizdines, tūrines rekonstrukcijas, tačiau gausus architekto palikimas atskleidžia, kad jis nuolat ieškojo ir svarstė ne vieną klausimą (8 pav.). Pirmiausia, jam rūpėjo pagrįsti rūmų pietinėje sienoje buvusių bokštelių (erkerių) egzistavimą, apie kuriuos liudijo tik du ikonografiniai dokumentai (P. Smuglevičiaus veduta „Vilniaus pilys iš pietų pusės“ ir 1808 m. Vilniaus miesto planas (Architektas Sigitas Lasavickas 2014: 120). Tiesa, vėlesniuose piešiniuose, taip pat ir maketuose, erkerius jis komponavo visuose rūmų keturiuose kampuose. Antra, rekonstrukciniuose vaizduose kinta gynybinių sienų, vartų

8 pav. Vilniaus Aukštutinės pilies rekonstrukcijos eskizas [fragmentas], 1973 m., autorius Sigitas Benjaminas Lasavickas. Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 650, ap. 1, b. 141, l. 8

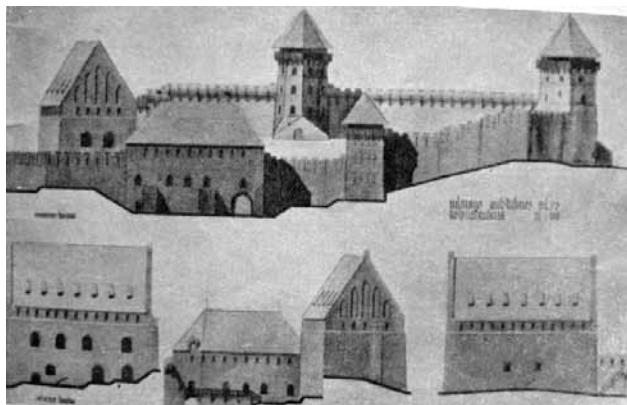
Fig. 8. The sketch of Vilnius Upper Castle's reconstruction [fragment]. 1973, author Sigitas Benjaminas Lasavickas. Lithuanian Archives of Literature and Art, f. 650, ap. 1, b. 141, l. 8

bokšto sprendiniai. Tirdamas rūmų mūrus jis nustatė kelis statybų etapus, tačiau tarp jo rekonstrukcijų nėra variacijų šiuo aspektu.

S. B. Lasavicko kuriama rekonstrukcinė Aukštutinės pilies vizija padarė didelę įtaką ne tik specialistams (architektams, istorikams, archeologams ir kt.), bet ir miestiečiams, turistams. Nuosaikesnį, atspindintį gotikos laikotarpį rekonstrukcinio vaizdo variantą sukūrė ir architektas R. Repšys (1972). Jo brėžinys publikuotas E. Budreikos knygelėje „Vilniaus Aukštutinė pilis“ (Budreika 1977). R. Repšys atkūrė daugiau gynybinio, ne reprezentacinio objekto vaizdą. Rūmai dviejų aukštų, o vietoj trečiojo – žemas, skirtas gynybai aukštas su tankiai išdėstytais šaudymo angomis (9 pav.).

Vaizdinė rekonstrukcija kaip prielaida platesniems moksliniams tyrimams

Vaizdinė rekonstrukcija XX a. antrojoje pusėje imama plačiau naudoti moksliniams teiginiams ir hipotezėms iliustruoti. Šalia S. B. Lasavicko tyrimų architektūros istorikas Stasys Abramauskas, apgynęs 1965 m. disertaciją „Mūrinės statybos raida Lietuvoje XIII–XVI a.“, analizavo statybų technologijas. Jis gilinosi į visus naujausius to meto mūrinės statybos architektūrinius, archeologinius tyrimus bei nagrinėjo savo ir kitų tyrėjų medžiagą. Savitai interpretavo ir Vilniaus Aukštutinės pilies vaizdą XV a. Išskyręs keturis Pilies kalno aikštelės užstatymo ir perstatymo etapus teigė, kad po didžiojo 1419 m. gaisro pilis buvo perstatyta visa iš akmenų ir plytų. Teoretikas, panašiai kaip ir

9 pav. Vilniaus Aukštutinės pilies rekonstrukcija, 1972 m., autorius R. Repšys, (šaltinis: Budreika 1977)

Fig. 9. The reconstruction of Vilnius Upper castle, author R. Repšys, 1972 (source: Budreika 1977)

S. B. Lasavickas, perstatytos pilies architektūrą vaizdavo remdamasis esamomis mūro liekanomis, istorinėmis žiniomis, iš dalies ikonografija, moksliniais architektūros tyrimais. Iš esmės autoriaus disertacijos vaizdinėje medžiagoje pateiktas dvimatis pilies rekonstrukcinis vaizdas nesiskyrė nuo pagrindinių S. B. Lasavicko iškeltų prielaidų: t. y. išorinė gynybinė siena, einanti plynaukštės pakraščiu, rūmų pastatas, keturių aukštų bokštas vakarinėje pilies pusėje bei du bokštai pietinėje ir šiaurinėje pusėse, įvažą taip pat šiaurėje (Abramauskas 2012: 110). Tiesa, pastebėtina, kad plano ir dvimatis rekonstrukcijos vaizdas skiriasi. Pilies planinė struktūra ta pati, kuria operavo ir architektas, o perspektyviniame piešinyje pateikta kiek kitokia informacija. Nors S. Abramauskas detalčiai neaptarė savos rekonstrukcinės versijos, tačiau gretindamas kitus to laikotarpio gynybinius objektus (pvz., Gardino pilies rekonstrukcinį vaizdą pagal Jaroslavą Voicechovskį (Jarosław Wojciechowski) jis gynybine siena neapjuosė rūmų rytiniu kalno pakraščiu. Rūmų statinį su vartų pastatu sujungė greičiausiai dviejų aukštų siauru statiniu, dengtu dvišlaičiu stogu. Nėra aišku, į kurią rūmų vietą atsirėmė gynybinė siena pietrytinėje dalyje. Pietinio bokšto sienoje į pilies aikštelės pusę vaizdavo arkinį įėjimą. Rekonstrukciniame piešinyje pateikiamos ir nuosaikesnės, lakoniškesnės viduramžių architektūros formos. Remiantis rekonstrukciniu piešiniu rūmai vaizduojami dviejų aukštų su žemu trečiuoju, stogas dvišlaitis, frontoną nuo Neries pusės puošia gotikiniais statiniams būdingos vertikaliomis nišos. Visų trijų bokštų pamatai kvadratinio plano, aukščiau pereinantys į aštuoniakampį, bokštai dengti aštuoniabriauniais kūginiais stogais. Įdomu, kad autorius nekritiškai vertina ir rekonstrukciniame piešinyje vaizduoja XIX a. paskutiniame dešimtmetyje įrengtą taką rytiniu kalno šlaitu. S. Abramauskas buvusiam pilies interjerui aptarti apsiribojo tik S. B. Lasavicko sudarytu rūmų

reprezentacinės salės planu bei bendrais bruožais aptarė viduramžių pilims būdingas vidaus erdves. Architektūros istorikas svarstė, kad rūmų antrojo aukšto reprezentacinės salės žvaigždiškuosius palmės pavidalo skliautus rėmė tašytų akmenų kolonos, o sienos buvusios tinkuotos su tapytais ornamentais (Abramauskas 2012: 114, 117). Susisiekimai tarp aukštų buvęs siaurais sraigtiniais laiptais, įrengtais sienose. Bokštų viduje tarp medinių aukštų perdenginių buvo įrengti mediniai laiptai. Tiesa, šie teiginiai buvo įvardinti ir S. B. Lasavicko tyrimų metu.

S. Abramauskas vadovavo Kazio Napoleono Kitkausko rengiamai disertacijai „Vilniaus Žemutinės pilies pastatų kompleksas (tyrimai ir apsaugos klausimai)“. Šią disertaciją K. N. Kitkauskas apgynė 1980 m. Maskvos Centriniam architektūros teorijos ir istorijos mokslinio tyrimo institute. Disertacijos pagrindu buvo parengta šiandien vis dar vienintelė platesnė studija apie Vilniaus pilis (Kitkauskas 1989: 7). Inžinierius, architektūros istorikas išnagrinėjo bei apibendrino Vilniaus pilių raidos istoriją, remdamasis istoriniais šaltiniais, ikonografija, taikomaisiais tyrimais, atskirai susistemino ir aprašė pastatų architektūrinių, archeologinių tyrimų duomenis, bruožus, perstatymų atvejus.

Archyvinių žinių, kad K. N. Kitkauskas savarankiškai būtų vykdęs detalius architektūrinius Vilniaus Aukštutinės pilies pastatų tyrimus, neaptikta. Todėl akivaizdu, kad pagrindą rašomai daliai apie Aukštutinės pilies statinius ėmė iš S. B. Lasavicko tyrimų dokumentų. K. N. Kitkauskas praktiškai perėmė minėto architekto Aukštutinės pilies rekonstrukcinį modelį, vidaus patalpų architektūrinį interpretavimą. Jo studijoje naudojami S. B. Lasavicko rūmų brėžiniai, fasado nuo Pilies kalno aikštelės rekonstrukcijos piešinys. Tekste autorius įvardijo trejus vartus pilies gynybiniame aptvare (šiauriniai vartai, „<...> vieneri į šiaurę nuo rūmų žemesnėje sienoje, kiti į pietus (10 m) nuo vakarinio bokšto“) (Kitkauskas 1989: 188). Išorinės statinių rekonstrukcijos, paremtos ikonografiniais dokumentais, iš esmės nesiskyrė nuo S. B. Lasavicko interpretacijų. Tiesa, jis pabandė pateikti Vilniaus pilių rekonstrukcijas XIV a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje, bet jose Aukštutinė pilis nekinta. Skirtingai S. B. Lasavicko versijai, šiuose aksionometriniuose brėžiniuose vartai vaizduojami šiauriniame dviejų aukštų bokšte nuo Neries upės pusės. Pilies kalno pietiniu šlaitu ėjo dviguba gynybinė siena, įsijungianti į bendrą Žemutinės pilies gynybinį žiedą. Šių sienų sandaroje kalno aikštelės gynybiniame aptvare vaizduojama anga. N. Kitkauskas praktiškai neplėtojo ir kritiškai neanalizavo ankstesnių Aukštutinės pilies rekonstrukcinių vaizdų.

Nekritiškumas ankstesnių tyrimų apibendrinimuose liko ir vėlesniuose Aukštutinės pilies rekonstrukcinių vaizdų

vertinimuose. UAB „Metalo forma“ bendradarbiaudama su N. Kitkausku parengė nemažą virtualių rekonstrukcinių Vilniaus pilių vaizdų seriją. Perleidžiant architekto studiją jie tapo naujojo leidinio iliustracine medžiaga. Tačiau jose pateiktas Aukštutinės pilies architektūros rekonstrukcinis vaizdas tapatus N. Kitkausko ir S. B. Lasavicko interpretacijoms (Kitkauskas 2012).

Architektūrinė rekonstrukcija remiantis archeologiniais duomenimis

Vieną nuosekliausių Vilniaus Aukštutinės pilies architektūrinio vaizdo rekonstrukcijų, remiantis tiek istoriografinė, ikonografinė, tiek materialiuoju palikimu, tiek kontekstiniu kritiniu vertinimu atliko dr. Gintautas Rackevičius straipsnyje „Vilniaus Aukštutinės pilies stogai XV a. pradžioje“ (Rackevičius 2000). Archeologas atkreipė dėmesį, kad ankstesnių tyrimų metu tyrėjai mažai tekrepė dėmesį į archeologinių tyrimų metu randamą statybinę keramiką. Susistemines Vilniaus Aukštutinės pilies ir Pilies kalno šlaitų teritorijoje vykdytų įvairių archeologinių, inžinerinių žemės judinimo darbų metu rastų čerpių ar jų fragmentų duomenis jis rekonstravo buvusių pilies statinių stogų dangas. Radiniai atskleidė, kad greičiausiai po 1419 m. gaisro perstatant Aukštutinę pilį stogai buvo padengti žalios spalvos glazūruotomis gotikinėmis (lovinėmis) čerpėmis (Rackevičius 2000: 40). Tiesa, autorius atsiribojo pateikti vieną baigtinį rūmų ar bokštų stogų ornamentinį piešinį, sudarytą iš molinių ir žaliai glazūruotų čerpių. Tokiai rekonstrukcijai trūksta ikonografinių duomenų. Todėl jis pateikė tik spėjimą vieną iš galimų variantų (Rackevičius 2001). Straipsnio autorius nuosekliai atskleidė kintantį požiūrį į architektūrinės rekonstrukcijos prieigas. Tarpukariu kasant griuvenas iš rūmų vidaus ir išorės, tvarkant kalno aikštelės paviršius bei vietomis nukasant žemes iki dviejų metrų tyrėjai neatkreipė dėmesio į statybinės keramikos radinius. Tik XX a. pabaigoje imta vertinti ši medžiaga, kuri leidžia subtiliau interpretuoti ir vertinti buvusios pilies architektūrinės detales ir vaizdą. Archeologas gilinosi, kokias įtakas padarė užsakovui, lankantis Prūsijoje. Tyrėjas taip pat analizavo XV a. architektūros statinius bei jų architektūros bruožus, galimus analogus.

G. Rackevičius remdamasis S. B. Lasavicko sudarytu ir N. Kitkausko perimtu Aukštutinės pilies rekonstrukciniu vaizdu kvestionavo rūmų architektūrinius elementus. Pirmiausia, aptardamas ankstyviausius kartografinius, ikonografinius šaltinius, jis atkreipė dėmesį į 1648 m. Frydricho Getkanto aksonometrinių Vilniaus miesto fortifikacinių planų, kuriame Aukštutinės pilies rūmų nejuosė gynybinė siena, o prisijungė prie šio pastato kampų. Šis faktas nuo tarpukario tyrėjų buvo kvestionuotas tik S. Abramausko.

10 pav. Vilniaus Aukštutinės pilies rūmai. Pakoreguota S. B. Lasavicko eskizinė 1977 m. rekonstrukcija (braižė V. Abramauskas, piešė A. Mizgirienė) (šaltinis: Rackevičius 2001)

Fig. 10. The palace of Vilnius Upper Castle. Adjusted reconstruction created by S. B. Lasavickas in 1977. (drew by V. Abramauskas, depicted by A. Mizgirienė) (source: Rackevičius 2001)

1808 m. Vilniaus miesto plane rūmų pietinės sienos kampuose vaizduojami bokšteliai (ar erkeriai). Archeologas sustojo ties šia detale. Ji pastebėta ir S. B. Lasavicko bei N. Kitkausko. G. Rackevičius kėlė prielaidą, kad bokšteliai ar erkeriai buvę tik rūmų pietinės sienos kampuose. Jo straipsnis iliustruojamas 3D rūmų projekcija, parengta koreguojant S. B. Lasavicko 1977 m. vaizdinę rekonstrukciją (braižė V. Abramauskas, piešė A. Mizgirienė), kurioje spėjama, kad būta ne erkerių, bet bokštelių (10 pav.). Archeologas apgailestavo, kad vykdant 1930–1938 m. tyrimus restauratoriai nepatikrino šios prielaidos ir atkūrė pastato kampus (Rackevičius 2000: 36, 2001). Rūmų pietrytinis kampas smarkias deformacijas patyrė dar XIX a. viduryje. Tą liudija iš Vilniaus tvirtovės laikų likęs ir dabar Rusijos karo istorijos archyve Maskvoje saugomas šios statinio dalies remonto brėžinys (Drėma 1991: il. 96). Taip pat 1895 m. konservuojant rūmų mūrus ši vieta buvo remontuojama, nes iš po pietrytinio rūmų pamato buvo iššlinkęs gruntas (Vitkauskienė 2010). Todėl galima teigti, kad tarpukario ir S. B. Lasavicko kartu su archeologu Edmundu Skardžiumi bei geologu Eduardu Vodzinsku 1958–1959 m. vykdyti pamatų tyrimai neatskleidė duomenų apie buvusio bokštelio liekanas (Lasavickas 1959). Todėl S. B. Lasavickas, remdamasis tik ikonografija, teigė čia buvus nebent erkerio, kuris prasidėjo greičiausiai ties trečiuoju (antruoju) aukštu. Kalbant apie kitoje pusėje buvusį bokštelį, abejonių gali kilti. Dėl skubotai atkasamų sienų, netiriant ir nenagrinėjant griuvenų bei kultūrinių sluoksnių, galėjo būti prarasta svarbi informacija.

Taigi vertinant G. Rackevičiaus rekonstrukcinę prielaidą, kurią jis kelia remdamasis ankstesnių rekonstrukcijų autorių nuomone, dviem ikonografiniais dokumentais ir daugiausiai Marienburgo pilies Didžiojo magistrato rūmų vakarinio fasado bokštelių (balistrarijų) analogu, galima teigti, kad ji taip pat nėra iki galo pagrįsta, kaip ir S. B. Lasavicko 1977 m. suformuluotas rūmų rekonstrukcinis vaizdas.

Išvados

Išanalizuoti Vilniaus Aukštutinės vaizdinių rekonstrukcijų atvejai atskleidžia ir bendras architektūrinio paveldo tyrimų tendencijas, retrospektyvių vaizdų kūrimo principus. Palaipsnis perėjimas nuo meninės iki mokslinės rekonstrukcijos sietinas su kintančia paveldo percepsija: nuo meninio romantizuoto žvilgsnio iki mokslinės atidos detalėms. Tą lėmė įdėmesnis istorinių šaltinių (rašytinių, ikonografinių, kartografinių) išstudijavimas, gilejančios žinios apie materialiąsias architektūros statybines medžiagas, konstrukcijas, formas ir pan.

Vaizdinė rekonstrukcija kiekvienu atveju yra priemonė, pirmiausiai, tyrėjui suvokti architektūros liekanų visumą, antra, tai savitas vizualinis tyrimas, kuriame autorius pateikia savo interpretuotų šaltinių analizę. Atliekant architektūros paveldo tyrimus, kai Aukštutinė pilis procentiškai nedaug išlaikė savo ankstesnes formas, retrospektyvus istorikų, architektų, archeologų žvilgsnis leidžia geriau suvokti ir interpretuoti buvusias architektūrinės formas. Tiesa, atlikta analizė atskleidė, kad rekonstrukcijai pagrįsti reikalinga labai daug faktinių, ikonografinių, istorinių, kartografinių, archeologinių radinių ar architektūros tyrimais pagrįstų duomenų. Praktiškai visi aptarti atvejai ir išnagrinėtos rekonstrukcijos turi trūkumų, galima kritikuoti ar abejoti autorių versijomis.

Apibendrintai galima teigti, kad Aukštutinės pilies vaizdinėms rekonstrukcijoms didžiausios įtakos turėjo Vilniaus miesto planai. 1648 m. F. Getkanto Vilniaus miesto plane esanti gynybinių sienų konfigūracija daugiausiai buvo akceptuojama tik iki 1939 m., kai Berlyno valstybinėje bibliotekoje buvo rastas šimtmečiu vėlesnis planas. Jo pagrindu M. Morelowskis suformulavo vizualinę koncepciją, kad gynybinė siena juosė rūmus, o nesijungė su jais, kas buvo vaizduojama 1648 m. plane. Ši versija tapo rekonstrukcinio pilies plano atskaitos tašku. Tik keli autoriai (S. Abramauskas, G. Rackevičius) užsiminė apie F. Getkanto plane esančią kitokią versiją, nei kas buvo atkurta restauratorių XX a. dešimtajame dešimtmetyje.

Antra, ikonografiniai šaltiniai, kaip P. Smuglevičiaus bei vėlesni, buvo atskaitos tašku atkuriant pietvakarinio bokšto architektūrą rekonstrukciniuose vaizduose ir XX a. ketvirtojo dešimtmečio pilies tyrėjams, kurie atkūrė šiandieninę bokšto formą. Tiesa, verta konstatuoti, kad rekonstrukcijų autoriai daugiausiai dėmesio skyrė tiems Aukštutinės pilies statiniams, kurie išsaugojo daugiausiai savo autentiškų elementų: pietvakariniam bokštui, kuni-gaikščių rūmams. Na o pietinis bokštas, kurio architektūrą spėjo užfiksuoti XVIII a. pabaigoje P. Smuglevičius, rekonstruojamas šiek tiek sąlygiškai, nors ir dedamos pastangos atkurti jo bruožus. Tačiau kiti statiniai, kurie daugiausiai

slepiasi po žeme, ar likę nedideli antžeminiai fragmentai interpretuojami sudėtingiau, todėl autoriai neretai vengia juos detalizuoti. Šiaurinėje Pilies kalno aikštelės dalyje buvę statiniai stokojo ikonografinės medžiagos, o archeologiniai tyrimai, vykdyti XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, menkai teatskleidė duomenų apie antžemines architektūrinės struktūras.

Trečia, detalūs architektūriniai, archeologiniai tyrimai sukūrė prielaidas atlikti preciziškus rekonstrukcijų variantus. S. B. Lasavicko atkurtas kunigaikščių rūmų antrojo aukšto interjeras buvo grįstas grynai išlikusių sienų, mūrų ir plytų tyrimais, architektūriniais, konstrukciniais skaičiavimais. Na o detali archeologinių tyrimų metu rastų čerpių analizė G. Rackevičiui leido suformuluoti, kaip ir kokiomis čerpėmis buvo dengti pilies statinių stogai.

Aukštutinės pilies rekonstrukcinių vaizdų istorijos aptarimą norisi baigti M. Morelowskio žodžiais, kaip jis vertino savo sukurtą maketą: „<...> meniškai suprastas miesto plastinis vaizdas <...> bus pagrindu tolimesniems tyrinėjimams ir tobulesniems siekiams“ (Morelowski 1959: 9).

Literatūra

- Abramauskas, S. 2012. *Mūrinės statybos raida Lietuvoje XIII–XVI a.* Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai.
- Anderson, W. 1984. *Castles of Europe. From Charlemagne to the Renaissance.* Torontas: B. Mitchell.
- Architektas Sigitas Lasavickas. 2014. E. Povilaitytė, B. R. Vitkauskienė (sud.). Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Basanavičius, J. 1925. Apie vieną Vilniaus mylėtoją, *Vilniaus Aidas* 06(16): 2–3.
- Budreika, E. 1958. Gedimino kalno pilies Vilniuje vakarinio bokšto rekonstrukcijos, *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis* 1: 3–17.
- Budreika, E. 1977. *Vilniaus pilis.* Vilnius: Mintis.
- Drėma, V. 1991. *Dingęs Vilnius.* Vilnius: Vaga.
- Nerdinger, W.; Eisen, M.; Strobl H. (Eds.). 2010. *Geschichte der Rekonstruktion – Konstruktion der Geschichte.* Prestel Verlag.
- Jankevičienė, A. 2004. Architektūros paveldo moksliniai tyrimai, *Liaudies kultūra* 2004/6 (99): 31–34.
- Juozapas Kamarauskas: dailininko, inžinieriaus architekto kūrybinis palikimas Lietuvos dailės muziejuje. *Kūrinių katalogas* 2016. R. Rutkauskienė (sud.). Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, Regioninių kultūrinių iniciatyvų centras.
- Juozapo Kamarausko dienoraštis. n. d. Lietuvos dailės muziejus, B-9, ap. 1, Nr. 1.
- Kitkauskas, N. 1989. *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra.* Vilnius: Mokslas.
- Kitkauskas, N. 2007. Vilniaus pilys Marijano Moreliovskio (1884–1963) tyrimuose. *Vilniaus istorijos metraštis* 1. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 97–116.
- Kitkauskas, N. 2012. *Vilniaus pilys: istorija, statyba, architektūra.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Kučiauskas, K. 2015. Profesorius Mariano Morelowskio kelias į 1944-uosius: valdžios, kolegų, vertinimai, *Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai, Acta Academiae Artium Vilnensis* 77–78. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 219–240.
- Lasavickas, S. B. 1959. *Vilniaus Aukštutinės (Gedimino) pilies kunigaikščių (karalių) rūmai. Pamatų tyrimų ataskaita. Architektūrinė-konstruktivinė dalis.* Vilnius, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 650, ap. 1, b. 9.
- Morelowski, M. 1942–1943. Objaśnienie do planu rekonstrukcyjnego Wilna sprzed 1655 r., *Wytauto Landsbergio Žemkalnio susirašinėjimas su Vilniaus universitetu, prof. M. Moreliovskio ir kt. Vilniaus miesto genplano sudarymo, kasinėjimų Žemutinės ir Aukštutinės pilies teritorijose, Gedimino aikštės sutvarkymo ir kt. klausimais.* Vilnius, 1942–05–30–1943–12–20, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 81, ap. 1, b. 6.
- Morelowski, M. 1940. *Raportas apie archeologinius kasinėjimus Aukštutinės ir Žemutinės pilies teritorijoje.* Referatas. Vilnius, 1940 10 13, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 80, ap. 1, b. 17: 2–9.
- Morelowski, M. 1941. *Vilniaus miesto planai prieš 1648–1808 m.:* referatas lenkų k. (yra dalis M. Krasauskaitės išversta į lietuvių k.). Vilnius, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 81, ap. 1, b. 19.
- Morelowski, M. 1940–1942. *Vilnius prieš 1655 m. Rekonstrukcinio plano 318 numerių paaiškinimas.* Vilnius, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 650, ap. 1, b. 697.
- Morelowski, M. 1959. *Vilniaus Aukštutinė ir Žemutinė pilis prieš 1655 m.* publikacija, V. Landsbergis-Žemkalnis (vert.). Vilnius, 1959 08 20, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, LLMA, f. 81, ap. 1, b. 9.
- Pamiatniki arhitektury v dorevoliucionnoj Rossii. Očerki istorii arhitekturnoj restavracii* 2002. Shchenkov, A. S. (sud.), Moskva: Terra – knižnyj klub.
- Papiery Mariana Morelowskiego z lat 1894–1963.* T. 124: Materiały dot. zamków wileńskich w XIV – XVIII w. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Rps Ossol. 14939/III.
- Papiery Mariana Morelowskiego z lat 1894–1963.* T. 127: Materiały do pracy M. M. i Irena Kołoszyńskiej „Model Wilna“. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Rps Ossol. 14942/III.
- Papiery Moriana Morelowskiego z lat 1894 – 1963.* T. 125: Materiały topograficzne Wilna I Wileńszczyzny. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Rps Ossol. 14940/III.
- Povilaitytė-Leliugienė, E. 2016. Juozapo Kamarausko architektūrinis pasakojimas, iš R. Rutkauskienė (sud.). *Juozapas Kamarauskas: dailininko, inžinieriaus architekto kūrybinis palikimas Lietuvos dailės muziejuje. Kūrinių katalogas.* Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, Regioninių kultūrinių iniciatyvų centras, 23–26.
- Povilaitytė-Leliugienė, E. 2016. Fotografija paveldo istorijoje: Vilniaus Aukštutinė pilis, iš L. Balaišytė, E. Grigoravičienė (sud.). *Vaidų tekstai – tekstų vaizdai (Dailės istorijos studijos, t. 7).* Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 135–165.
- Povilaitytė, E. 2010. Vilniaus Aukštutinės pilies rūmų ikonografija: nuo dokumentinio fiksavimo iki vizijų, iš

- B. R. Vitkauskienė (sud.). *Lietuvos pilys 2009(5)*. Vilnius: Vilniaus valstybinio kultūrinio rezervato direkcija, 83–103.
- Rackevičius, G. 2000. Vilniaus aukštutinės pilies stogai XV a. pr., *Iš baltų kultūros istorijos*. Vilnius: Kultūros paveldo centras, 35–48.
- Rackevičius, G. 2001. The Royal palace in Upper castle – problems of reconstruction, *Castella Maris Baltici VI. Contacts and Genetically Dwelings in the Castle Buildings Lithuania* 2001(09): 18–23 [interaktyvus], [žiūrėta 2017 m. sausio 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lietuvospilys.lt/data/castella.htm>
- Satkūnas, J.; Guobytė, R.; Mikulėnas, V.; Minkevičius, V. 2012. Vilniaus kalvyno formavimosi gamtiniai ir antropogeniniai veiksniai: faktai ir prielaidos, iš konferencijos *Vilnius: tarp tikrovės ir vizijų* 2012 m. kovo 29 d., Vilnius, Lietuva. Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Sprogis, I. 1883. Vilenskaia zamkovaia gora i ukrašajučie ee vnastoišč ee vremia razvaliny drevnego Gediminovskogo zamka, *Litovskie eparhialnye vedomosti* 38: 340–344.
- Statulevičiūtė-Kaučikienė, R. 2008. Imaginaciniai architektūros atvaizdai XIX a. II p.– XX a. I p. Lietuvos dailėje, iš *Meno istorija ir kritika, Menas ir tapatumas* 4. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Vaitkevičius, G. 2010. *Vilniaus įkūrimas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Vilnius. Topophilia* I, 2014. L. Laučkaitė (sud.). Vilnius, LAWIN, 2014.
- Vitkauskienė, B. R. 2010. Vilniaus Aukštutinės pilies priežiūra ir konservavimas XIX amžiaus pabaigos–XX amžiaus pradžios periodikos duomenimis, iš B. R. Vitkauskienė (sud.). *Lietuvos pilys 2009(5)*. Vilnius: Vilniaus valstybinio kultūrinio rezervato direkcija, 63–82.
- Vitkauskienė, B. R. 2008. Pamirštas Vilnius. Iš Vilniaus pilių tyrinėjimų istorijos, iš B. R. Vitkauskienė (sud.). *Lietuvos pilys 2007(3)*. Vilnius: Vilniaus valstybinio kultūrinio rezervato direkcija, 6–23.
- Vodzinskas, V. 1960. Vilniaus miesto Gedimino kalno geologiniai ir geomorfologiniai bruožai, *Geografijos metraštis* 3: 111–135.

BETWEEN ARTISTIC AND SCIENTIFIC VISUAL RECONSTRUCTION: CASE STUDY OF VILNIUS UPPER CASTLE

E. Povilaitytė-Leliugienė

Abstract

The article tells the history of reconstruction images of the Vilnius Upper Castle. The rapid decay of the defences constructions in 19th century have encouraged not only the first heritage protection practices but also artistic inspirations to visually recreate the majestic spirit of the Grand Duchy of Lithuania. Artists, architects, art critics, and later archaeologists, investigated first construction forms by analysing the remains of architectural elements and by referring to iconographic, archaeological data and analogues. Images, schemes and models from the second half of 20th century had a particularly large influence on today's understanding of historic visualisation of architectural forms of the castle. The purpose of this article is to examine the origin of reconstructive images and the grounds of the visual playback of architectural forms.

Keywords: Vilnius Upper Castle, heritage, visual reconstruction, image, architectural research, iconography, cartography.